

УДК 398.22 (=51219)

**ПОЄДНАННЯ ГЕРОЇЧНИХ ТА СЕНТИМЕНТАЛЬНИХ МОТИВІВ У
ХУДОЖНІЙ СТРУКТУРІ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДНОГО
ЛЮБОВНОГО ДЕСТАНУ «КОЗУКЮРПЕЧ»**

Гуменюк О. М.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», Сімферополь
E-mail: uakafedra@mail.ru

Як і більшість подібних дестанів, цей твір являє собою повчальну житейську історію. Сюжет розвивається доволі напружено й динамічно. Струнка лінійна композиція позначена мінливою настроєвою гамою, перепадами переважно контрастного характеру. Піднесена тональність вступної частини (радість народження довгожданих дітей, сподівання їх щасливої спільної долі) змінюється гострим драматизмом наступних епізодів, пов'язаних зі смертю батька юнака, віроломством батька дівчини, тяжкою розлукою закоханих. Кульмінаційна частина оповіді – радість зустрічі закоханих, яка знову змінюється настроєм напруженої тривоги. Вузлові моменти оповіді, а відтак і відзначені настроєві зміни здебільшого посилюються пісненими пасажами – прощання з матір'ю, зустріч з милою після тривалої розлуки. Прикметно, що саме пісня, в якій зринає ім'я коханої, остаточно викриває героя й спонукає до його переслідувань, стає своєрідною віхою між втішним відчуттям зустрічей з обраницею серця та гіркою новою розлукою.

Оповідь «Козукюрпеч» складна й вишукана за своєю художньою структурою. Іронічно-хімерний зачин тут своєрідно протиставлено чіткій орнаментальності трагічно обарвленої основної оповіді, що криє в собі наголос на поширеній абсурдності буденного життя, здебільшого пов'язаній з порушенням одвічної світової гармонії. Графічна чіткість простежується в антитетичному протиставленні головних та другорядних персонажів, виразна однозначність яких проте не позбавлена доволі промовистих та важливих психологічних нюансів. Властива дестану епічна монументальність невіддільна від вельми характерного для нього потужного й проникливого ліричного струменю. Відтак поєднання героїчних та сентиментальних мотивів можна вважати домінантним у його жанрово-стильовій структурі.

Ключові слова: фольклор кримських татар, епос, дестан, жанрово-стильова структура.

Серед кримськотатарських епічних оповідей, сюжетну основу яких становлять зворушливі любовні історії, вирізняється багатьма своїми рисами, зокрема й особливою складністю жанрово-стильової структури фольклорний твір «Козукюрпеч». Він починається з доволі своєрідного, але не раз стріваного у фольклорних творах зачину – віршованої побрехеньки, де снується плетиво кумедних нісенітниць на кшталт «На вербі груші» чи «У Києві лобода, у городі дядько». Тут ідеться і про верблюдів, які когось кудись закликають, і про дівчаток у подобі горобчиків, і про рибок, які оперились для польоту, але на ту мить якраз небо стало мідним... Цікава згадка про водяника, точніше про коней водяника, яким присвячено цілий пасаж – вони з'їли тридцять мішків ячменю, та все ніяк не наїдяться, випили воду з трьох колодязів, та все ніяк не нап'ються... Прикметна також згадка про доньку, яка водить бровами, надто ж порада тій доньці, мовляв, не води бровами, бо ж батько-лісоруб голову відрубас... При вдумливому читанні не можна сказати, що вся ця химерна образність (образність сюрреалістичного стибу)

не має стосунку до окреслюваних далі подій. Ті події за всієї своєї позірної впорядкованості й нібито логічності насправді знаменують абсурдність буття, щоправда подану не в комічному, як у зачині, а в трагічному обарвленні.

Сюжет тут цілком традиційний – закохані зберігають вірність одне одному всупереч будь-яким, навіть щонайтяжчим життєвим випробуванням і якщо їм не вдається поєднатися в шлюбі, воліють поєднатися в смерті. Композиційні структури оповіді, як і загальна сюжетна основа, теж доволі традиційні. У вступній частині йдеться про двох заможних степовиків – Еділь-бая та Джайик-бая. Спершу зазначається, що це, так би мовити, друзі по нещастю – в одного з дбайливих господарів пропала кобила, а в другого – верблюжа. Під час пошуків цих пропаж вони зблизилися, розговорилися та з'ясували, що не лише втрати їх єднають – в обох дружини вагітні, тож приятелі домовляються про те, що коли в одного з них народиться син, а в другого дочка, вони одружать своїх дітей. Не встигли вони про це домовитись, як отримали дві сподівані звістки.

Сповідання про народження немовлят обставляється в оповіді в піднесений, мало не містичний спосіб:

*...оларнынъ янына джельдай джельдиретип бир атлы келе де:
– Эдиль байнынъ апайы къыз тапты, – дей.
Чоккъа бармай шу арада бир атлы даа джельдиретип келе де, оларгъа:
– Джайык байнынъ апайы огълан тапты, – дей*

(...до них вихором примчав вершник та й каже:
– Дружина Еділь-бая народила доньку.
А за якусь мить ще один вершник вихором примчав та й каже:
– Дружина Джийик-бая народила сина)

[Къырымтатар эдебияты кутюпханеси 2012, с. 291–292].

Ця цитата унаочнює властиву загальній стилістиці оповіді особливу графічну орнаментальність, антитетичну заявленій у зачині химерності, орнаментальність, що виступає втіленням світової гармонії, яку людині не варто порушувати.

Хлопчиків дали ім'я Козукюрпеч, а дівчинці – Баянсув. Як і в інших подібних історіях, діти часто стрічаються, разом вчаться і зрештою їхня приязнь переростає в кохання. Соціальний мотив у цьому творі зведено до мінімуму, а все ж він присутній. Драматичним моментом оповіді слугує раптова смерть батька Козукюрпеча, внаслідок якої батько Баянсув вирішує зламати укладену угоду, не бажаючи, аби донька виходила заміж за сироту. Персонажі твору здебільшого досить схематичні, більшою мірою закорінені в казкову традицію, тут немає таких психологічних тонкощів, як, скажімо, в дестанах «Ашик Гаріп» чи «Керем та Асилхан». Рішення батька просто констатується й мало мотивується. Можна припустити, що він робить це не з безглуздої забаганки, а з піклування про дочку, з прагнення, аби жодний натяк на тінь не затьмарював її долі. Якби там не було, але саме його неабиякий фанатизм призводить до трагічних наслідків... Отож Еділь-бай, батько дівчини, раптово зривається з родиною з насиджених місць і зникає в невідомому напрямку.

Герої любовних дестанів попри не раз властиву їм перечуленість, замріяність здебільшого все ж таки зрідні героям богатирського епосу. Одержимі пристрасстю кохання, вони сповнені рішучості в боротьбі за нього, будь-що зберігають вірність обраниці серця, йдуть до кінця шляхом честі й справедливості. Такий і Козукюрпеч. Неординарність його постаті підкреслюється виокремленням такої риси як схильність час від часу впадати в глибокий сон на сім днів і сім ночей, що певною мірою зближує нашого героя і з казковими персонажами. Цей богатирський сон надає йому особливої сили, але тут підкреслюється, що він також є і джерелом нещастя. Саме такий сон дав змогу батькові дівчини зникнути непомітно.

Тяжко переживаючи розлуку з коханим, Козукюрпеч рушає на її пошуки. Мотив прощання з матір'ю, котра благає сина лишитись, доволі поширений у подібних фольклорних творах. У дестанах він реалізується, як правило, у віршованій формі. Тут матір нагадує синові про його багатство, про волів, коней, овець, верблюдів (кожному з різновидів степової домашньої живності присвячено окрему строфу її піднесеного вмовляння), але він лишається байдужим до всього, ніщо не здатне притлумити його душевних болів та поривань.

Герой рушає в мандрівку. Вже на її початку подається важливий у творі мотив переодягання. Чабан, до якого звернувся Козукюрпеч, не зміг відмовити багатому вбраному баєві й зарізав для нього барана. В знак подяки, а найперше, аби стати непізнаваним, Козукюрпеч обмінявся з ним одягом, а баран згодився не лише для того, щоб утамувати голод і заpastися харчами в дорогу – з його шкури зшити глибоку шапку. Тут з'ясовується ще одна риса незвичайності нашого героя – на його лобі поступає особлива родима цятка у вигляді місяця й зорі. Аби приховати цей знак, юнак насуває шапку на лоба. Врешті-решт Козукюрпеч знаходить нове обійстя Еділь-бая та, непізнаваний, наймається до нього пастухом.

Зустріч з дівчиною, котру можна вважати в оповіді кульмінаційною, змальовано в піднесених небуденних тонах, відповідних неординарності постаті героя. Не встиг він подумати про такий вітер, який би звихрив і волосся на голові, і дерева в саду, й накривку на обличчі милої саме в ту мить, коли в цей сад на збадьореному тим вітром конику примчить Козукюрпеч, як усе це саме так і сталося. Таємні зустрічі приносять радість закоханим, тим більше, що батьки дівчини відбувають на цілий рік у гості. Але врешті-решт таємниця розкривається. Спостережлива дружина Еділь-бая, коли вертається з чоловіком додому, помічає на лобі пастуха, що стояв край дороги, родимку у вигляді місяця й зорі. Отож не так і довго триває радість закоханих. Оповідь набуває тривожної напруги, виразнено колоритно відтвореними перипетіями, деталі яких часом набувають містичного характеру.

Таємниця розкрита не до кінця. Батьки гадають, що їхня дочка ще не знає, хто насправді той невідомий пастух, що прибув до них, і пристають на її пропозицію не лише вбити, а й принизити зухвальця, який нібито непоштиво зустрів край дороги свого господаря. З округи скликаються молоді джигіти, що прибувають на своїх конях для участі в перегонах та інших змаганнях. Нетерплячий Еділь-бай вирішує насамперед влаштувати пісенний конкурс і таким чином дізнатися, хто ж саме з прибулих Козукюрпеч, адже в його пісні неодмінно має прозвучати ім'я Баянсув.

Поки триває конкурс, Баянсув гострим ножом підрізає підпруги прив'язаних неподалік коней, простежуючи, аби Каурій коханого був наготові. Зрозуміло, що після виконання пісні юнакові вдається втекти й уникнути загибелі.

Ще один гостро драматичний пасаж оповіді пов'язаний з горобчиком, який переймається співчуттям до розлучених закоханих і стає поміж ними зв'язковим. Під час моторошних знущань над пташкою одного з пильних прислужників Еділь-бая горобчик мимоволі виказує місце перебування героя, який саме спить своїм богатирським сном. Відтак той лиходій без особливих зусиль підступно відтинає сонному голову, за яку обіцяно одруження з Баянсув.

Дівчина не виявляє душевного сум'яття і зовні спокійно переконує батька в необхідності поховати бідолаху. Похорон доручають тому ж таки прислужнику-аскеру. Та дівчині вдається влаштувати все згідно зі своїми задумом. Вона просить викопати дві могили й вихопивши ножа, пробиває собі груди. Співчутливий візник ховає поруч безталанних закоханих, які відтак навіки лишаються разом.

Фінал оповіді пов'язаний з постаттю аскера, якого вдається перехитрити дівчині – вона спонукає його спуститися на мотузках у глибокий колодязь за водою, воду витягає, а самого кривдника лишає в колодязі. Коли один з пастухів пізніше витягає того аскера, то з ненависті вбиває його своїм дебелим ціпком, та так, що мізки лиходія опиняються між могилами Козукюрпеча й Баянсув. На могилах закоханих виростають розкішні троянди, а з мізків лиходія постає колючий будяк. Люди повсякчас виривають той будяк та насолоджуються духмяністю чарівних квітів.

Як і більшість подібних дестанів, цей твір являє собою повчальну житейську історію, в якій осмислення соціально-побутових реалій увиразнюється елементами легендарними й казковими. Сюжет розвивається доволі напружено й динамічно. Струнка лінійна композиція позначена мінливою настроєвою гамою, перепадами переважно контрастного характеру. Піднесена тональність вступної частини (радість народження довгожданих дітей, сподівання їх щасливої спільної долі) змінюється гострим драматизмом наступних епізодів, пов'язаних зі смертю батька юнака, віроломством батька дівчини, тяжкою розлукою закоханих. Кульмінаційна частина оповіді – радість зустрічі закоханих, яка знову змінюється настроєм напруженої тривоги, настроєм, що зрештою набуває ознак високого трагедійного пафосу. Вузлові моменти оповіді, а відтак і відзначені настроєві зміни здебільшого посилюються пісенними пасажами – прощання з матір'ю, зустріч з милою після тривалої розлуки. Прикметно, що саме пісня, в якій зринає ім'я коханої, остаточно викриває героя й спонукає до його переслідувань, стає своєрідною віхою між втішним відчуттям зустрічей з обраницею серця та гіркотою нової розлуки.

За всієї простоти, переважно однозначності персонажів чи не кожен з них криє в собі певну недомовленість, таємничість, а їхня система не лише чітка, а й доволі вишукана. Про це вже певною мірою йшлося в зв'язку з постаттю Еділь-бая, віроломного батька дівчини, проте якісь передумови до можливого розуміння мотивів його поведіння аж ніяк не применшують жорстокості й недалекоглядності його фанатизму, котрий, будучи основною причиною відтворених нещасть, піддається тут виразному осуду.

Доволі своєрідна у творі насамперед постать головного героя. У своїй вірності коханій, відданості їй всупереч навіть найбільш несприятливим обставинам це типовий провідний персонаж любовного дестану. Але в постаті Козукюрпеча зберігаються легендарно-казкові риси, які сягають навіть міфологічних джерел. Велика сила його любовної пристрасті зрідні небуденності його натури, змалювання якої має певний зв'язок з традиціями богатирського епосу. Про це свідчить зокрема його поринання час від часу в глибокий семиденний сон. Винятковість постаті героя підкреслюється й особливим знаком на чолі – родимою цяткою у вигляді місяця й зорі. Однак ці риси в контексті розвитку сюжету виявляються ознаками не лише сили, а й слабкості, вразливості героя, відіграють в його долі не менш фатальну роль ніж люта затятість його антагоніста. Саме під час семиденного сну Козукюрпеча батькові дівчини вдається разом з родиною та великим господарством перебраться в інші краї. Саме під час цього сну героя було підступно вбито. А особлива родима цятка, яку юнак намагався приховати під баранячою шапкою, прислужилася лиховісному впізнанню його дружиною Еділь-бая. Подібну роль виконує й співочий талант героя, котрий у щирому натхненні не міг не виявити захоплення коханою й не виспівати її імені. Усе це викликає особливе співчуття до закоханого страждальця.

Постать Баянсув спершу ніби непомітна, чим підкреслюється особлива скромність та покірливість героїні, яка не може перечити батьковій волі, протистояти рішучості Еділь-бая. Мабуть, не випадково її ім'я навіть не винесено в заголовок, на відміну від того, як це робиться в інших аналогічних історіях, – «Гаїр і Зоре», «Керем та Асилхан» тощо. Однак вона зрештою виявляє не меншу відданість коханню, ніж її суджений, виявляє не меншу, а може й більшу рішучість, ніж та, що притаманна її батькові. Вона не йде на прямий конфлікт з батьком, не явно, але все ж наполегливо бореться за свою любов, прагне врятувати милого. А коли це не вдається, воліє поєднатися з ним у смерті.

Загибель закоханих швидко стає відомою в окрузі й викликає щире співчуття. Тож коли один із пастухів витягає з криниці вбивцю-аскера, то мститься йому за смерть Козукюрпеча й Баянсув. Як бачимо, різке протиставлення відбувається в творі як на рівні головних, так і другорядних персонажів, що надає їхній системі, а відтак і загальній образності дестану певної панорамності. Не лише люди, а й природа небайдужа до описуваних трагічних подій. Пам'ятаємо, як у кульмінаційний момент усе довкола сколихнув бурхливий вітер. А в фіналі на могилах закоханих розквітли чудові троянди, з мізків лиходія проріс будяк. Такий досить поширений у казках та легендах фінал тут, як бачимо, набуває особливого звучання.

Пройнята драматизмом, який сягає граней трагізму, обарвлена легендарно-казковими тонами розгорнута житейська історія невіддільна також від колоритних побутових реалій, що лежать в основі її образності. Перед нами постають ненав'язливі й лаконічні, підпорядковані напруженій оповіді, але при тому доволі виразні картини степового буття. До того ж підкреслюється, що йдеться тут саме про ногайські степи. Заможні баї – це насамперед дбайливі господарі, для яких пропажа коня чи верблюжати – це ціла подія попри те, що вони (про це йдеться

зокрема в пісенному благанні матері героя) володіють цілими табунами й отарами різної живності. Господині тут самі виготовляють хліб, про що дізнаємося з прохання Козукюрпеча до матері спекти хлібину, яку він, збираючись у путь, кладе за пазуху. Не дає в дорозі голодувати й бараняче м'ясо, яке кладеться в спеціально вичищені нутрощі тварини. Пам'ятаємо, що один з чабанів не відмовив багато вбраному молодому баєві й зарізав для нього барана. Фігурує в оповіді й протиставлення ошатного одягу бая й убогої одежі звичайного пастуха.

Епічна оповідь «Козукюрпеч» складна й вишукана за своєю художньою структурою. Іронічно-хімерний зачин тут своєрідно протиставлено чіткій орнаментальності трагічно обарвленої основної оповіді, що криє в собі наголос на поширеній абсурдності буденного життя, здебільшого пов'язаний з порушенням одвічної світової гармонії. Графічна чіткість простежується в антитестичному протиставленні головних та другорядних персонажів, виразна однозначність яких проте не позбавлена доволі промовистих та важливих психологічних нюансів. Властива дестану епічна монументальність невіддільна від вельми характерного для нього потужного й проникливого ліричного струменю. Відтак поєднання героїчних та сентиментальних мотивів можна вважати домінантним у його жанрово-стильовій структурі. Разом з тим у цьому фольклорному творі вельми відчутне відлуння поетичних ознак чарівної казки та богатирського епосу.

Список літератури

1. Бекиров Дж. Къырымтатар халкъ дестанларынынъ хусусиетлери // Дестанлар / Топлагъан ве тертип эткен Джафер Бекиров. – Ташкент : Гъафур Гулям адына эдебият ве санъат нешрияты, 1980. – Б. 6–25.
2. Дестанлар / Топлагъан ве тертип эткен Джафер Бекиров. – Ташкент: Гъафур Гулям адына эдебият ве санъат нешрияты, 1980. – 152 б.
3. Жирмунский В. М. Тюркский героический эпос / В. М. Жирмунский. – Ленинград : Наука, 1974. – 728 с.
4. Къырымтатар эдебияты кутюпханеси. Халк иджады: масалар, эфсанелер, дестанлар – Бібліотека кримськотатарської літератури: казки, легенди, епоси / упор. Сабріс Кандимова, Нузет Умеров. – Львів : Світ, 2012. – 640 с.
5. Музафаров Р. Очерки фольклора тюркоязычных народов : автореферат ... д. филол. н. / Рефик Музафаров. – Баку : Академия наук Азербайджанской ССР, Отделение общественных наук, 1967. – 28 с.

Гуменюк О. Н. Сочетание героических и сентиментальных мотивов в художественной структуре крымскотатарского народного любовного дестана «Козукюрпеч» / О. Н. Гуменюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4. Часть 2. – С. 63–69.

Как и большинство подобных дестанов, это произведение представляет собой поучительную житейскую историю. Сюжет развивается довольно напряженно и динамично. Стройная линейная композиция сопровождается изменчивой эмоциональной гаммой, перепадами преимущественно контрастного характера. Возвышенная тональность вступительной части (радость рождения долгожданных детей, ожидание их счастливой общей судьбы) сменяется острым драматизмом последующих эпизодов, связанным со смертью отца юноши, вероломством отца девушки, тяжелой разлукой влюбленных. Кульминационная часть сказания – радость встречи влюбленных, которая снова сменяется настроением напряженной тревоги. Узловые моменты сказания, а вместе с этим и отмеченные эмоциональные перепады преимущественно усиливаются песенными пассажами – прощание с матерью, встреча с милой после длительной разлуки. Примечательно, что именно песня, в которой звучит имя любимой, окончательно изобличает героя и побуждает к его преследованию, стает

своеобразной вехой между радостным ощущением встреч с избранницей сердца и горечью новой разлуки.

Сказание «Козукюрпеч» сложно и изысканно по своей художественной структуре. Иронично-причудливый зачин здесь своеобразно противопоставлен четкой орнаментальности трагически окрашенного основного повествования, таящего в себе акцент на распространенной абсурдности обыденной жизни, преимущественно связанной с нарушением извечной мировой гармонии. Графическая четкость прослеживается в антитестическом противопоставлении отдельных главных и второстепенных персонажей, выразительная однозначность которых все же не лишена довольно красноречивых и важных психологических нюансов. Присущая дестану эпическая монументальность неотъемлема от весьма характерного для него сильного и проникновенного лиризма. Таким образом, сочетание героических и сентиментальных мотивов можно считать доминантным в его жанрово-стилевой структуре.

Ключевые слова: фольклор крымских татар, эпос, дестан, жанрово-стилевая структура.

Humeniuk O. M. The unity of heroic and sentimental features in art structure of folk destan (narrative) by Crimea Tatars «Kozukiurpech» / O. M. Humeniuk // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. Part 2. – P. 63–69.

Crimean Tatar epic narrative – destan – can be divided into two main types. One group of destans are connected with the artistic comprehension of the historical, social and political processes. Another ones are love stories. In spite of leading the epic tale significant lyrical stream and heroic motifs combined with sentimental features. The peculiar of prose narrative and poetic passages are combined in narrative the structure of destan. The main part of the story of the heroic destan, which is shared with the social and political processes, has a poetic form as the speech of the characters; the prose passages are only connecting transitive parts of the narrative type. In a heroic and romantic destan or just a romantic nature of destan, which are compared with the works of the first type is of more recent origin, the narrative is entirely in prose form, and the poetic parts contain words or songs of heroes.

A typical example of the heroic and romantic epic story is "Kozukiurpech", which is the main object of consideration in this article. As the majority of the similar destans, this composition is an informative worldly story. A plot is proceeding rather hard and dynamically. A slender linear composition accompanies with a changeable emotional gamut, with the overfalls having mainly contrasting character. An elevated key of the introductory part (gladness of the long-awaited children's birth, expecting of their happy destiny) changes by the sharp dramatic effect of the following episodes, connected with the death of the young man's father, the perfidy of the girl's father, the severe separation of the lovers. The culmination of the story is the gladness of the lover's meeting, which changes into the mood of tense alarm again. Both the key moments of the story and the mentioned emotional overfalls mostly increase by the song passages – parting with the mother, meeting with the beloved one after the long separation. It is noteworthy that the song, which the name of the beloved girl sounds in, finally exposes the character and induces to his pursuit, becomes the original landmark between the happy feeling of the dating with the wish of his heart and sadness because of the new parting.

The story «Kozukiurpech» is the complicated and exquisite by its art structure. Here the ironically bizarre introduction is opposed to the clear ornamenting of the tragically coloured main narration, that hides the accent on the widespread absurdity of the routine life inside. It is mainly connected with the destruction of the unbegun world harmony. A graphic clearness is traced in the antithetic opposing of the particular main and second-rate characters, though their expressive unambiguity is not deprived of rather eloquent and important nuances. Inherent in destan, epic monumentalism is inseparable from strong and profound lyricism, that is rather characteristic of it. So the combination of the heroic and sentimental motives can be considered to be dominant in its genre and style structure.

Keywords: folklore by Crimea Tatars, epos, destan, genre and style structure.